

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY EGY ÚJ KÍSÉRLETE

Megjegyzések Hatvany Lajos *Igy élt Petőfi* c. könyvéről. (1–5. kötet, Bp. 1955–1957, Akadémiai Kiadó.)

Az eddig napvilágot látott ismertetések szerzői¹ mind egyetértenek abban, hogy Hatvany Lajos egy részleteiben talán kifogásolható, de egészében igen nagy jelentőségű, a Petőfi-kutatás „standard” kézikönyvei közé számítható művel gazdagította tudományos irodalmunkat. Kiemelik anyagának roppant bőségét, megfigyeléseinek, elemzéseinek finomságát és szellemességét, szemléletének antikonzervatívizmusát. Ha ezeket az ismertetéseket némely vonatkozásban elhibáztottaknak vagy hiányosaknak találjuk is, végső értékelésüket el kell fogadnunk: az *Igy élt Petőfi* valóban rendkívüli teljesítmény, s mind az irodalomtörténet, mind maga a szerző joggal várhatja el, hogy a művet alapos, szigorú bírálatban részesítsék. Egy ilyen szándékú recenzió már készül az Irodalomtörténeti Intézetben, s várható nagy terjedelme miatt több részletben, előreláthatólag 1961 folyamán jelenik meg.

Nem akarván e bírálat elébe vágni, ezúttal csak azokkal a figyelemre méltó tanulságokkal foglalkozunk, amelyeket az *Igy élt Petőfi mint újszerű kiadványtípus* kínál. Eltúlozni sem kívánjuk azonban e kérdések jelentőségét, felvetésüket elsősorban irodalomtörténetírásunk jelenlegi helyzetében tartjuk időszerűnek. Véleményünk szerint az eddigi bírálatok fent jelzett fogyatkozásai éppen a kiadványtípus kérdésének tisztázatlanságából fakadtak. Ennek mélyebben fekvő oka az, hogy ilyen szempontok egész irodalomtörténeti és kritikai irodalmunkban ritkán merülnek fel. Pedig a különféle hagyományos irodalomtörténeti kiadványtípusok nem véletlenül alakultak ki: meghatározott igények hozták létre őket. Nem pusztán formális kérdéssről van tehát szó, hanem bizonyos tudományos igény kielégítésének, a szóban forgó mű funkciójá-

nak kérdéséről. Ennek megvizsgálása nem egyszer nagyon indokolt lehet, s véleményünk szerint Hatvany könyve esetében is hasznos tanulságokat ígér.

Aki először lapozza végig ezt az érdekes munkát, joggal tűnődhet el azon, hogy tulajdonképpen minek is tekintse: a szövegközlések forráskiadványra utalnak, saját jegyzeteiben Hatvany a Petőfi-életrajz számos problémájának megoldását kísérli meg, a szövegek elrendezése, a jegyzetek stílusa, a fejezetek címadása stb. pedig a könyv olvasmány-jellegéről tanúskodik.

Abból kell kiindulnunk, hogy a kiadvány két, fejezetenként elkülönített, de tartalmilag szorosan összefüggő részre tagolódik: az összterjedelemnek közel 2/3 részét kitevő szöveggűjteményre és a fejezetről-fejezetre hozzáfűzött ún. „summálások”-ra. Ez utóbbiakat a legáltalánosabb meghatározással afféle életrajzi jegyzeteknek nevezhetnénk, bár sok egyéb, nem közvetlenül biográfiai vonatkozású (esztétikai, művészettörténeti stb.) kérdéssről is esik itt szó. Ezeket a rendkívül érdekes, sok új gondolatot tartalmazó, szellemesen megírt jegyzeteket azonban nehéz volna önállóan elképzelni: zömükben a szövegekből adódó tanulságokat vonják le, ellentmondásaira keresnek magyarázatot. Keletkezésüket is voltaképpen ennek a törekvésnek köszönhetik. Hatvany így ír kiadványa bevezetésében: „Most még csak az a feladat várt rám, hogy mivel Petőfi életének tanúi minduntalan ellentmondottak egymásnak, a feleselő papírok közt igazságot tegyek. Ez az, amit az egyes tanúvallomásokot követő summálásban meg is kíséreltem.” (I: 18.º) A „summálások”-ból nem bontakozik ki a költő külső-belső fejlődésének, hányatott életútjának és költői pályájának valamilyen összefüggő, töretlen rajza: részletesebben kidolgozott, széles tör-

¹ Pl. Lukácsy Sándor, *Népművelés* 1957. okt., 40. l.; Sötér István, *Magyar Nemzet* 1957. szept.; Kárpáti Aurél, *Élet és Irodalom* 1957. dec. 21.; Pándi Pál, *Magyar Tudomány* 1958. 3. sz.

² A kiadványra itt és a továbbiakban a pusztá kötet- és lapszámadattal hivatkozunk.

téneti-politikai keretbe ágyazott kérdések, színes portrék pár soros „eszmeccsírakkal”, odavetett ötletekkel váltakoznak. Szopor-kázó gondolatbőség, — a teljesség, folyamatosság igénye nélkül. Nem életrajz, hanem tanácsok és előmunkálatok a fáradságos munkával összegyűjtött és publikált nyersanyag feldolgozásához. Egy monumentális épület gondosan lerakott építőanyaga, fáragszott terméskövekkel és oszlopokkal: itt-ott már egyes falrészletek is készen állnak. Hatvány munkája nem a biográfia valamilyen különleges változatát képviseli; olyan kiadvány, mely szövegközlései, és hozzájuk kapcsolódó gazdag jegyzetanyaga, észrevételei, iránymutatásai révén a tudományos Petőfi-életrajz megírásának nélkülözhetetlen segédeszköze lesz: magas „hatásfokú” irodalomtörténeti szöveggyűjtemény.

De éppen ezért hibát követnénk el akkor is, ha az *Igy élt Petőfi*-nek — tudományos jellege rovására — olvasmányos, népszerű voltát hangsúlyoznánk egyoldalúan, hogy ezáltal mintegy kivonhassuk a szakszerű tudományos bírálat illetékessége alól. Elismerve azt, hogy Hatvány munkája a népművelésben, az oktatásban is jó szolgálatokat tehet, s hogy a kutatók és a közvetlenül érdekelték szűk körén kívül is nagy érdeklődésnek örvend (az Akadémia Kiadótól nyert értesülésünk szerint a 3000 példányban megjelent mű öt kötetéből három már teljesen elfogyott), ezzel a felfogással szembe kell szállnunk: a szövegrész viszonylagos teljessége, a nem egyszerű szórászhasogatóan aprólékos (de tudományos szempontból ilyenkor sem érdektelen) lapalji jegyzetek és summálások, a névmutató stb. nyilvánvalóvá teszik a kiadvány tudományos jellegét; a szerző is kétségkívül ilyennek szánta és ilyennek tekinti. A Petőfi-kutatásnak szüksége van az *Igy élt Petőfi* kötetiben közzétett anyagra s élni kíván (már élt is) az általuk nyújtott egyéb előnyökkel is.

Egyetérthetünk tehát abban, hogy irodalomtörténetírásunk Hatvány Lajos könyvében egy új, hasznos *segédeszközzel* gazdagodott. Ebből természetesen nem következik a kiadvány valamiféle lebecsülése, ellenkezőleg: megjelenése már magában véve is jelentős eseménye nemcsak a Petőfi-kutatásnak, hanem egész, segédkönyvekben oly szegény irodalomtörténeti irodalmunknak. Az irodalomtörténeti kutatómunka hatalmas arányú fellendülése, melyet a felszabadulás óta s kivált az utóbbi néhány évben tapasztalhatunk, egyre sürgetőbbé veti fel tudományos segédkönyveink kérdését.

A különféle segédkönyvek megrövidítik a tudományos kutatás útját, meggyorsítják fejlődését. Különös jelentőségük van számunkra ma, amikor az adat- és anyaggyűjtő munkálatokat még mindig olyan jelentős

arányban kell kutatási programunkba iktatnunk. Sőtér István 1958. szept. 27-én, az Akadémia nagygyűlésén tartott osztálytitkári beszámolójában nyomatékosan rámutatott arra, hogy a magyar irodalomtudománynak, az évtizedes mulasztások miatt, még ezután kell olyan alapvető szövegkiadási, adatközlő jellegű munkákat is elvégeznie, amelyeken nemcsak a nagy nyugati nemzetek, hanem egyes közép-európai szomszédaink irodalomtörténeti kutatása is túljutott már. Éppen azért alig lehet eléggé hangsúlyoznunk a segédkönyvek, különösen a szövegkiadások, szöveggyűjtemények fontosságát. Időszzerű feladataink közé kell sorolnunk e kiadványok szerkesztési elveinek tisztázását, a legcélszerűbb típusok kialakítását, azaz könyvkiadásai lehetőségeinknek e vonatkozásban is minél gazdaságosabb kihasználását. Amint a termelés egész területén mindig aktuális feladat a munkaeszközök fejlesztése vagy újakkal, célszerűbbekkel való felváltása, ugyanúgy kell irodalomtörténészeinknek is segédkönyveik tökéletesítésén fáradozniuk. Számos hasznos és gyümölcsöző kezdeményezés történt már a felszabadulás óta e vonatkozásban, jelenleg is fontos munkálatok folynak: kívánatos, hogy ezeket jól átgondolt elvek szerint, minél egysegebben végezzük. Nagyobb súlyt kell adnunk, több teret kell szentelnünk kritikai rovatainkban is a segédkönyvek szerkesztési elveit és gyakorlati használhatóságát illető megjegyzéseknek. Vonatkozik ez a segédkönyvek minden fajtájára: bibliográfiáinkra, a már készülő irodalmi lexikonra, kritikai kiadásainkra stb., ezáltal azonban csak a szöveggyűjteményekre térünk ki részletesebben. A segédkönyveknek ez az igen fejlett típusa csak alapvető jelentőségű, hosszas tanulmányozást igénylő és érdemlő problémák esetében válik indokolttá. Ha kritikai kiadásokat is csak nagyobb íróink, elsősorban klasszikusaink műveiből készítünk, a szöveggyűjtemények körét még szűkebbre kell vonnunk: csak olyan szöveggyűjteményeket érdemes kiadnunk, amelyek tárgyuknál fogva nagyobb számú kutatónak előreláthatólag hosszú ideig lesznek nélkülözhetetlen segédeszközei. A felszabadulás előtti magyar irodalomtörténetből egyetlen egy ilyen típusú kiadványt ismerünk: Endrődi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban* c. összeállítását (Bp. 1911.), mely mint a költőre vonatkozó egykorú nyomtatott adatok gyűjteménye évtizedek óta tesz hasznos szolgálatot kutatóinknak. A tudományos szöveggyűjtemények más típusai (mint az egy-egy íróra vagy irodalmi jelenségre vonatkozó cikkek gyűjteménye) nálunk a legutóbbi évekig nem voltak képviselve. Újabbban azonban, az Irodalomtörténeti Intézet *Új Magyar Múzeum* című sorozatában két ilyen kiad-

vány is jelent meg: az első, Hegedűs Nándor *Ady Endre nagyváradi napjai* c. munkája (Bp. 1957.) emlékezés- és cikkanyagot tartalmazó, gazdagon jegyzetelt összeállítás, a második, a Vargha Kálmán szerkesztésében megjelent *Kortársak Móricz Zsigmondról* c. kötet (1. r. Tanulmányok és kritikák 1900—1919. Bp. 1958.) pedig igen hasznos, jegyzetekkel ellátott, az adott kereten belül teljességre törekvő cikkgyűjtemény. A sorozat előkészületben levő kötetei között is szerepelnek ilyen jellegű kiadványok.

Hatvany Lajos könyve, melynek első köteté 1956-ban jelent meg, jóval megelőzte az *Új Magyar Múzeum* említett összeállításait, sőt — feltehetőleg — ösztönző hatással is volt rájuk. Az úttörés érdeme elvitathatatlanul az *Igy élt Petőfi* szerzőjé. A szöveggyűjtemény új típusával jelentkezett a magyar irodalomtörténetírásban: az írói életrajzi szöveggyűjteménnyel, mely annyiban hasonlít Eendrődi említett *Petőfi napjai* c. összeállítására, hogy anyagát szintén egyetlen író köré csoportosítja és időrendbe szedi. Az *Igy élt Petőfi* azonban lényegesen el is tér elődjétől:

1. nem az egykorú nyomtatott adatokat, hanem a később kiadott vagy kéziratban maradt emlékezeseket és dokumentumokat sorakoztatja fel („Ezért tettem fel magamban — írta Hatvany —, hogy Eendrődinek a kortásai közt élő Petőfiről szóló gyűjteményes munkáját ki fogom egészíteni, ugyancsak Petőfi kortársainak a halott Petőfiről írt megemlékezéseivel.” I: 15.),

2. csak életrajzi anyagot tartalmaz,

3. anyagát nem az adatok nyomtatásban való megjelenésének, hanem az életrajz eseményeinek időrendjében közli,

4. jegyzetei lényegesen gazdagabbak, igényesebbek, mint Eendrődiéi, elhelyezésük, elrendezésük is eltérő.

Egy nagy költőre vonatkozó kortársi emlékezések, dokumentumok lehető teljes anyagának publikálása: ez a Hatvany-féle szöveggyűjtemény nagy újdonsága. Kétségtelen, hogy ha valaki a magyar irodalom történetében, úgy Petőfi alakja megérdemelte, hogy az őt idéző emlékezésekből egy ilyen jellegű és terjedelmű forráskiadvány készüljön. Petőfi életének és költészetének ritka összeforrottságáról beszélni ma már irodalomtörténeti közhely. Ennek az életnek szanaszét heverő, részben ismeretlen, részben már-már elfeledett és elkallódott emlékeit azonban Hatvany Lajos előtt senkinek sem jutott eszébe összegyűjteni. Örömmel kell fogadnunk ezt a vállalkozást és elő kell mozdítanunk további, hasonló összeállítások megjelenését. Az *Új Magyar Múzeum*-sorozat említett Ady- és Móricz-kötetein kívül nagy szükség volna megbízható Csokonai-, Arany-, József Attila-stb. szöveggyűjtemények megjelentetésére is.

A Hatvany-féle vállalkozást azonban nem tartjuk minden vonatkozásában követendő példának. Az alábbiakban az *Igy élt Petőfi* kötetét *állandó segédeszközül használó kutató szemszögéből* szólunk hozzá a szöveggyűjtemény ez új típusának két alapvető sajátosságához. Mindenekelőtt az anyag kronológiai elrendezésének elvét kívánjuk bírálni.

Több ismertetés dicséri a kiadvány újszerű szerkezeti megoldását: szellemesnek, eredetinek, szerencsésnek mondják. Ezekben a véleményekben sok igazság van. Hatvany módszere, amellyel az adatokat a költő életének időrendjében sorakoztatja fel, valóban érdekes és sok tekintetben tanulságos kísérlet: elég pl. egy-egy fejezetnek pusztán szövegeit egyszer átolvasni, hogy — az eddig ismeretlen vagy elfelejtett adatoktól függetlenül is — új összefüggésekre figyeljünk fel, élesebb megvilágításban lássunk egy-egy kérdést. A szerkezeti megoldás határosságát azonban nem tudományos hasznában kell elsősorban keresnünk, hanem abban, hogy a szöveggyűjtemény ebben az elrendezésben egyúttal *olvasmány* is. Látszólag csak maga a matéria jutott itt szóhoz, valójában azonban mindenütt ott érezzük az író kezennyomát a szövegek felaprózásában és csoportosításában. Hatvany a sok fáradsággal felkutatott szövegeket mintegy elemekre bontotta, — s úgy építette fel belőlük ezt az emlékeztetőrédekéből álló életrajzi gyűjteményt, ahogy a kőműves lebontott házak tégláiból az új épületet. Az adatok, részletek, egymás után olvasva, nem egyszer megejtő összhangban kapcsolódnak egymáshoz, s akárcsak a szerző, magunk is időnként Petőfi hangját véljük a „hangzavarból tisztán és kivehetően” kihallani (vö. I:17). A mű olvashatóssága és az ezzel összefüggő bizonyos előnyök azonban nem feledtethetik a kronológiai elrendezés feltűnő gyengéit.

Hatvany egy-egy emlékezés szövegét annyira részre tördeli szét, amennyire azt az időrend megkívánja. Orlay Petrics Soma *Adatok Petőfi életéhez* c. fontos cikke pl. közel 60 darabra vágva került bele a kiadvány különböző fejezeteibe, Dlhányi Zsigmond, Berecz Károly, Egressy Ákos, Szeberényi Lajos stb. emlékezései, Jókai *Egy magyar költő életéből* c. írása és más, összefüggő egészet alkotó cikkek 10—30 részletben, az időrendnek megfelelően szétszórva találhatóak meg. E felaprózó eljárás következtében a kutatás szempontjából nagyon fontos szálak szakadtak el. A szövegeket át- meg átszövő értelmi-hangulati összefüggések elsikkadnak, a kiragadott részlet jelentése gyakran kisebb-nagyobb mértékben eltorzul. Továbbá: egyes szerzőknek emlékezéseik egészére vonatkozó, Petőfihez való viszonyukat jellemző, általános érvényű megjegyzései a kutatónak akkor is fontosak lehetnek, ha csak egyetlen kis ada-

tukat használja is föl. Ezek a megjegyzések a felaprózás következtében a többi részletektől elszakadnak. A szerkesztőnek is gyakran vannak az emlékezőre, a forrás egészére, kéziratára stb. vonatkozó általános jellegű, az adatok tudományos értékesítésénél nélkülözhetetlen megjegyzései. A kronológiai elrendezés mellett ezek célszerű elhelyezése is problematikus. Néhány példa az ilyen természetű nehézségekre: Hatvany Koroncy Imre *Petőfi életéhez* c., a *Figyelő* 1889. évf.-ában (27. köt.) megjelent cikkét 9 részletben közli. Az elsőből (I:352, a cím hibás) megtudjuk, hogy a szerző az írásában felhasználott adatokat Lehotzky Pál beszercebányai lakos nyug. főmérnöktől, Kovácsi József balassagyarmati tanítótól és más, Beszercebánya környékén lakó „öreg urak”-tól hallotta, s elbeszéli azt is, hogy az említettek milyen kapcsolatban voltak Petőfivel. A további részletekben (I:360, 365, 368 stb.) — egyetlen kivételtől eltekintve — sem Koroncy cikkének említett forrásaira való utalást, sem a szövegben előforduló ilyesféle kitételekre, mint „írja Kovácsi”, „Lehotzky beszéli”, semmi közelebbi felvilágosítást nem kapunk. — II:226. Itt, az 1843. nyári, gödöllői adatok között olvasható Dlhányi Zsigmond igen érdekes, először e kiadványban közzétett emlékezéseinek utolsó, tizedik részlete. A szerkesztő az ehhez fűzött jegyzetben ismerteti a Petőfi Irodalmi Múzeumban levő kézirat hitelesítő záradékát. Így tehát aki Petőfi életének aszódi anyagát tanulmányozza, és Dlhányi emlékezéseinek csak arra vonatkozó, egyébként az egész írás zömét kitevő részleteit olvassa el, erről a kétségkívül fontos záradékról egyáltalán nem szerez tudomást. — Hatvany két részletet közül Gerő József *Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849—1851.)* c., az *ItK.* 1933. évf.-ában megjelent cikkéből. Az 1. részletnél (V:67, *A köröző levél* címen, a szerző és a megjelenési hely feltüntetése nélkül) megjelenő a Gerő által felhasznált levéltári források. A 2. részletnél (V:153, *A Cs. Kir. Pesti Ker. Főtörvényszék irataiból* címen, egyéb adatok nélkül) a levéltári források megjelenése már hiányzik, mivel — természetesen — az eredetiben is csak egyszer, a cikk elején olvasható. Csak példákat említettünk, hasonló zavaró hiányosságok tapasztalhatók a több részletben közölt szövegek zöménél.

A szövegösszefüggés megszakadásával járó hátrányokat az egyes részletekhez kapcsolódó jegyzetapparátussal bizonyos mértékig ki lehetne küszöbölni. Ez azonban igen kényes és körülményes feladat, szigorú következetességet, nagy gondosságot kíván, s teljesen megnyugtató megoldást még így sem ígér.

Hatvany eljárása pedig meglehetősen következetlen, amellet a szöveghűség követelményeinek sem tesz mindig eleget. A szövegekben előforduló efféle megjegyzéseket: „mint említettem”, „ld. az alábbi levelet” stb., ha az adott részletben nincs értelmük, általában minden további nélkül elhagyja, gyakran teszi ezt az elszakított részletre utaló mutató- és kötőszókkal („Innen”, „Ezért” stb.) is; néhol a részletet a megértéséhez szükséges adatokkal magában a szövegben, másutt lapalji jegyzetben kiegészíti, egyes esetekben — minden megjelölés nélkül — átfoglalmazza; máskor pedig utal arra az elszakított részletre, melyből a szóban forgó vonatkozás érthetővé válik. Példák: I:374. Kemény János cikkének (*Koszorú* 1881.) részlete ezzel a mondattal kezdődik: „... „Selmechről — mondá *ama pozsonyligeti séta kevés alkalmával jolytatólag Petőfi* — Vácznak tartva ballagtam.” Hatvany az általunk dőlt betűvel kiemelt szavakat az előző mondatból vette át (a „kevés” jelző egyébként nincs az eredeti szövegben)³, tehát az önkényes kiegészítés módszeréhez folyamodott. (Meg kell jegyeznünk: ezzel még nem lett sokkal érthetőbb, hogy milyen körülmények között hangzott el ez az elbeszélés.) — I:379. Kemény János cikkének újabb részlete így kezdődik: „... Most lettem csak igazán presbe csavarva [helyesen: „csavarítva”]. A „lettem” szóhoz fűzött lapalji jegyzet: „Petőfi főnnebb idézett megemlékezésének folytatása.” Vagyis e helyen a szerkesztő magyarázat helyett az előző részletre utal. — I:380. Kemény cikkének itt közölt részlete a „... Történt e közben” szavakkal indul, itt azonban sem kiegészítés, sem utalás nem található. Ugyanígy magyarázat nélkül marad az I:382. lapon olvasható részlet is (vö.: — „ekkor hagyám el Pestet s fényes állásomat.”) — I:427. Ez az újabb részlet „Tőlük ment azután el Sopronba” — kezdetű, itt Hatvany az első szóhoz lapalji jegyzetet fűz: „Tőlük, már t.i. Salkovicséktól.” Itt tehát megint újabb megoldással találkozunk. — I:428. Orlay cikke e részletének első szavai: „... Sopronba való visszaérkezésünk utáni napon” — — Az eredeti szöveg: „Megérkezésünk utáni napon” — — Itt tehát a szerkesztő magyarázat helyett átfoglalmazta a szöveget. — II: 136. Orlay eredeti szövege a *Budapesti Szemle* 1879. 19. kötetében: „Elmenetele után néhány nappal Fehérváron akadt meg, hol Szabó József színi igazgató társulatába lépett. Itt játszott alárendelt szerepeket Borostya név alatt karácsony tájáig. Anyagi állapotán nagyon mostoha lehetett, mert” — — Hatvany közlése: „Fehérváron, hol Szabó József színi igazgató társulatába lépett,

³ Félreértések elkerülése végett Hatvany szövegközlésének példánkban előforduló hibáit — idézet belsejében szögletes zárójeltek között — mindenütt kijavítjuk.

anyagi állapota nagyon mostoha lehetett, mert” — (A kihagyások jelölése nélkül.) Itt a magyarázatra szoruló kezdet elmaradt. — Nem kívánjuk a példák felsorolását folytatni; e néhányból is kitűnik, hogy a szerkesztőnek a szövegek szétszabdálása milyen jellegű nehézségeket okozott, és hogy hányféle módon próbálta ezeket megoldani. Természetesen helytelen lenne az ilyen következtelenségeket, pontatlanságokat kizárólag az időrend számlájára írni: egy módszeresebb, filológiai gondozottabb jegyzet-apparátus bizonyára elfogadhatóbbá tenné ezt az elrendezést. Gondoljuk azonban meg, milyen megterhelését jelentené ennek a mintegy 1500 cikket, ill. cikkrészletet tartalmazó kiadványnak akár a lapalji jegyzetek, akár az utalások darabról darabra menő következetes alkalmazása! Gondosan meg kellene magyarázni minden, az összefüggésből kiszakítva többé-kevésbé értelmetlenné vált részletet, célzást, utalást, minden részletnél (akár 20–30 ízben is) feltüntetni a cikk egészére vonatkozó tudnivalókat, vagy pedig utalásoknak az egész kiadványt át- meg át- szövő sűrű hálózatával összekapcsolni az összetartozó részeket. Meggyőződésünk, hogy egy ilyen megoldás, amilyen mértékben enyhíthető a szövegek felaprózásából származó zavarokat, ugyanolyan mértékben fokozná a kiadvány használatának nehézségét.

Az adott elrendezés mellett az egyetlen elfogadható megoldás az összes felhasznált forrásoknak a szerzők betűrendje szerinti jegyzéke lett volna, a kiadvány elején vagy végén, részletes bibliográfiai adatokkal, a kiadványban közölt részeket lapszámaival (esetleg sorrendjük megjelölésével is). Ugyanitt kellett volna elmondani a cikkek egészére vonatkozó tudnivalókat. Egy ilyen összesítő felsorolás a lapalji jegyzetek, ill. utalítások jelentős részétől felmentette volna a szerkesztőt. Ilyen jegyzék azonban nincs a kiadványban, s emiatt még jobban kiütöközne a használat során a szétszabdáló eljárás gyengéi. Pl. ha éppen egy felaprózott emlékezést kívánunk végigolvasni (erre pedig a kutatómunka során gyakran van szükség), ugyancsak befáradhatunk, amíg a tartalomjegyzékek 1500 adata közül, esetleg a névmutatók segítségével, összekeresgéljük a részleteket, s még akkor sem lehetünk biztosak, hogy a szöveget most már teljes egészében ismerjük-e, és az eredetinek megfelelő sorrendben olvastuk-e végig.

De még egy lépéssel tovább kell mennünk. A gondosan összeállított betűrendes index — eltekintve a sűrű használatával járó kényelmetlenségtől — csak az eddig említett, gyakorlatibb jellegű nehézségeket oldaná meg. Vannak azonban elvi természetűek is.

Kezdjük azzal, hogy a szövegek időrend szerinti felaprózása nem vihető következe-

tesen keresztül. Ritka eset az, amikor egy-egy emlékezés szigorú kronológiai rendet követ. El-elkalandozik, visszapillant vagy előretekint, egyes időszakoknak nagyobb teret szentel, másokat pedig csak röviden érint. Az emlékezők gyakran egy bekezdésben, sőt egy-egy mondatban hosszú időszakot fognak át, előfordul, hogy a főmondatot a mellékmondatból évek választják el. Ha a végsőkéig visszük a következetesség elvét (már pedig tudományos kiadványban más-ként nem tehetünk), akkor egyes esetekben egészen értelmetlen mondatfördékekig jutunk el, melyek így magukban szinte komikusan hatnak. Vannak erre példák az *Igy élt Petőji*-ben is: I:166. Részlet a Martiny-féle kihallgatási jegyzőkönyvből: „... ott sem lakott azonban sokáig, általment Szabadszállásra.” Ennyi az egész. — I:375. Orlay Petrics Soma *Adatok Petőji életéhez* c. cikkének részlete: „... hosszas kóborlás után, Pestre került...” stb. De legjobban talán egy nagyobb példán mutathatjuk meg ennek az eljárásnak orvosolhatatlan, szervi hibáit: Hatvány: *Adatok Petőji pozsonyi tartózkodása idejéből* címen több részletben közli Kolmár Józsefnek a *Magyar Salon* 1901/1902. évf. 36. köt. 568. l. közzétett emlékezését. Ennek elején Kolmár a költővel való pozsonyi találkozását mondja el. A szerkesztő a pozsonyi adatok között kezdi meg a szöveg közlését (II:187): „Egy derült júniusi napon a koronázó dombon andalogtam, mikor egyszer [helyesen: midőn egyszerre] szemembe tűnik, a hidról jövők közt egy ismerős alak, torzonborz fejű, villogó szemű, fakókitlis, sovány fráter. Azonnal felismertem” Itt a közlés megszakad, a kihagyást három pont jelzi. E helyen az eredetiben ugyanis az következik, hogy: „benne a *bús magyar*’ deaktárst (ezt a nevet Finta Károly barátunk adta neki Pápán),” A kimaradt félmondatot a pápai adatok közt a II. köt. 47. lapján találjuk meg, némi önkényes változtatással, mivel különben önmagában nem állhatna meg. A II: 187. lapon a kihagyás után tovább folytatódik a közlés: „Petrovics Sándort, a mindenáron színésznek lenni akaró [helyesen: színésznek születni akart] ex-bakát és deákot.” (E részlet előtt a szerkesztő a „Thalia kisasszony mostohafiát” szövegrészt elhagyta.) Itt, mint a három pont jelzi, megint kihagyás következik. Hosszas keresgélés után a pápai adatok legelején (II:38) találjuk meg a folytatást: „... Az a peregrinus” [az eredetiben: „Ugyanaz a peregrinus”], most itt látunk három pontot, mivel a szöveg megint a 187. lapon folytatódik: „bandukolt ott a hídon felém” [a „bandukolt” szó elől a „Petrovics” név elmaradt], — most vissza a 38. lapra: „aki 1841. tanév közepén, katonaviselt állapotban [helyesen: „katonaviselt, defektus állapotban”] kutyagolt a soproni

kaszárnyából a pápai kollégiumba deáknak, s alig melegegett meg köztünk, már az első hegedűt akarta játszani”, itt újabb pontok jelzik a kihagyást: a „műzsatársulatunkban” szó maradt el a mondat végéről s egyúttal az egész kiadványból, a hozzá fűzött érdekes lapalji jegyzettel együtt: „E miatt lett ekkeseredett ellenségévé Petrovicsnak, a „*tolakodó Iuthránus tói deáknak*”, mint szokta haragjában nevezni, Demjén Ferencz, senior [stb.] Ez a lapalji jegyzet pedig bizonyára azért maradt el, mivel időrendben jóval későbbi Petőfi első pápai tartózkodása idejénél, a mintegy félvéval előbbi időre vonatkozó főszöveg nélkül azonban értelmetlen lett volna. Ezután az eredetiben ez a folytatás: „akkor a visszanyert édes szabadság önérzetével, mint obsitos baka, most a sértett önérzet nemes indignációjával mint repudiált színészi talentum; akkor is, most is testi mivoltában hordozva mindent.” E részletből, a Pápara való visszavisszapillantások miatt Hatvany — újra a 187. lapon — csak ennyit hagyott meg: „... visszanyert ... önérzetes [!] nemes indignációjával, mint repudiált színészi talentum: ... testi mivoltában hordozta [!] mindent” stb. Ettől fogva most már zavartalanul folytatódik a közlés a 187. lapon. Meggyőző példája annak, hogyan forgácsolódik szét egy fontos emlékezés szövege szinte a használhatatlanságig, az időrendi elv alkalmazása következtében.

De a kronológiai elv azért sem fogadható el, mert az adatok jelentékeny hányadának időrendi hovatartozását nem tudjuk pontosan meghatározni: némely adatok már természetükénél fogva sem rögzíthetők egy bizonyos időponthoz vagy időszakhoz (pl. a költő külsejére, jellemvonásaira, szokásaira vonatkozó emlékezések), más adatok kronológiai helyét pedig megfelelő támpontok híján, a kutatás mai állása mellett csak hozzávetőlegesen tudjuk kijelölni. Előfordulnak pl. nyilvános esetek: egy esemény — mai ismereteink szerint — akár egyik, akár másik időpontban is történhetett (pl. Petőfi megismerkedése Várady Antallal). Hatvany természetesen kénytelen volt minden kérés esetében is állást foglalni. E ponton már a biográfus munkáját végezte, és el kell ismernünk, hogy igen sok haszonnal. Részben eddig ismeretlen, nem egyszer konkrét kronológiai fogódzók nélküli adatok egész sorát helyezte el az adatok nagy együttesében, hol roppant anyagismerete, hol finom ösztöne segítségével találva meg a legvalószínűbb megoldást. A költő pápai életére vonatkozó emlékezéseket meggyőzően osztotta el a négy pápai tartózkodás adatai között, rámutatva az emlékezők különféle okokkal magyarázható tévedéseire, a borjádi látogatás időpontját — a lektor figyelmeztetése nyomán — 1845 nyarára helyezte stb.

De amilyen mértékben a tudományos kutatás előrehalad, olyan mértékben csökken majd a kiadvány használhatósága. Egy nem időrendi elvű tudományos szöveggyűjtemény csak olyan értelemben avul el, hogy új szövegek előkerülésével egyre hiányosabbá válik; ezen azonban még mindig lehet pótkötetekkel segíteni. Időrendi csoportosítás esetén hamarosan új, átdolgozott kiadás válik szükségessé, amely azonban ugyanígy ki lesz téve a gyors elavulás veszélyének: az eredetileg nem pontosan vagy tévesen besorolt adatok egyrészt nehezen találhatók meg, másrészt ott, ahová kerültek, tévedéseket okozhatnak. Néhány példa problematikus vagy már most is nyilvánvalóan téves besorolásokra: I: 442. Udvardi Cserna István Petőfi ostffyasszonyfai tartózkodását tévesen a katonáskodását követő időszakra teszi. Bizonyára ez a kronológiai zavar az oka, hogy a szerkesztő ezt az egész elbeszélést a katonáskodás anyagában közli, jöllehet Udvardi írásának éppen ostffyasszonyfai részletei érdemelnek legtöbb hitelt. — II: 126. Az *Egyetértés* cikkének az 1842 nyári adatok közé sorolása azon az alapon történt, hogy Orlay Soma szerint elkkor látogatták meg a Wenckheim-pincét. Hogy itt ugyanarról a látogatásról volna szó, kétségesse teszi az *Ivás közben* c. költemény említése, mely tudvalevőleg két évvel később, Debrecenben keletkezett. — II: 174. és 232. Frankenburg Petőfi *Az utolsó alamizsna* c. költeményének megjelenési körülményeit két cikkében kétféle fogalmazásban, de lényegében azonosan adja elő. Hatvany az egyik változatot a VIII. fejezetben (a kézirat leadása időpontjának megfelelő helyen), a másikat pedig a IX. fejezetben (a megjelenés időpontjának megfelelően) közli. II: 220, 222. Petőfi megismerkedése Váradyval. Hatvany több helyen foglalkozik ezzel a kérdéssel, a X. fejezet „summálás”-ában külön alfejezetet is szentel neki (*Egy dátum körül*, II: 354). Ez utóbbi helyen nagymértékben valószínűsíti az 1844 tavaszi időpontot; a találkozást elbeszélő szövegeket mégis 1843 nyarára teszi. — II: 384, ill. IV: 119. Pálffy mondását Petőfi külön öltözködéséről ketten is feljegyezték (Degré és Jókai; vajjon egymástól függetlenül?) Ez a két, nyilván egyetlen esetre vonatkozó adat a kiadvány két különböző helyén szerepel, egyszer az 1844 szeptemberi, egyszer pedig az 1846 őszi adatok sorában. — II: 387. Jókai Bellágh Józseftől vett anekdotája, a *Disznótor*-ról és Bajzáról lévén benne szó, az 1843 (és nem az 1844) nyári pesti tartózkodás adatai közé tartozik; problematikus Kerényi túl korainak látszó feltűnése, bár Kerényi egyik életrajzírója szerint összeismerkedésük 1843 februárjában történt. (Vö. Nemes Béla: *Kerényi Frigyes*. Bp. 1900.

Klny. az *Ország-Világ*ból.) — II : 409—410. Csak egyetlen példa az ilyen típusú adatok elhelyezésének nehézségeire: Berecz Károly az itt közölt részletben Petőfiivel való pesti találkozását beszéli el, ezután pedig — egész, tartós barátságuk tapasztalatai alapján — a költő találó jellemzését adja. Ez utóbbi nyilván csak azért került éppen ide, mert a találkozási epizód után következik. De nehéz volna bármi más időrendi elhelyezését is elfogadhatóan indokolni. Érezhette Hatvany is az adatok elrendezésének ezeket a gyengéit, mert az ilyen, időköz nehezen vagy egyáltalán nem kapcsolható adatok egy részét — az 1847/1848. forduló körülieket — külön fejezetbe csoportosította (IV. köt. XX. fejezet: *Tördelt hangok és röpke szavak*). Itt helyezte el minden többé-kevésbé bizonytalan hovatarozású adatot, akár nyilvánvalóan jóval korábbi (mint pl. Vahot megjegyzése: IV : 106, Kertbeny és Szinnyei adata: IV : 113, ill. 120. stb.), akár későbbi (mint valószínűleg Polgár Géza közlése: IV : 109); az IV : 94. lapon közölt *Petőfi-anekdota* pedig korábbi is lehet (1844 eleje), későbbi is (1848/1849 fordulójá), csak éppen 1847 végére nem vonatkozhat. — II : 501. A Petőfi francia-imádatára vonatkozó adat itt, 1845 elején, még nagyon korai. — III : 86. A Váli Mari-féle emlékezés Petőfi komáromi látogatásáról jó példája a fogódzó híján egyelőre alig keltezhető adatnak: Hatvany azzal az indoklással teszi 1845 júliusára, hogy a felvidéki útvjáról hazatért Petőfit „a hosszas távollét után különös erővel foghatta el a vágyakozás Jókai után”.

Az időrendi besorolás bizonytalanságát talán azok az esetek mutatják a legjobban, amikor a szerkesztő ugyanazt a szövegrészletet tévedésből kétszer vette fel s az időrend két különböző pontján helyezte el. Pl.: II : 406. és 481. (Vahot Petőfinek Spetykó Gáspár iránti ellenszenvéről.), II : 434. és 474. (Vahot Petőfi „szerelmes természetéről”), III : 436. és IV : 105. (Jókai Petőfi tudóstársasági és Kisfaludy-társasági tagsága kérdéséről), II : 501. és IV : 119. (A feljebb már említett adat Petőfi franciaimádatáról), V : 67. és 265. (Petőfiék Pest 1849. jan. havi megszállása után lefoglalt ingóságainak jegyzéke.)

Más esetekben Hatvany nyilvánvalóan időrendi egységet képező szövegeket darabol fel: I : 447. és 448. Sass István cikkének e két részletét, mely tárgyában is szorosan összefügg, s időrendi megfontolások alapján sem különíthető el, teljesen felesleges volt két másik adat közbeékelésével különválasztani. II : 61. A szerkesztő Orlay Petrics Soma cikkének e részletéből minden elfogadható ok nélkül kihagy egy bekezdést, és azt a következő lapon külön közli. — V : 188—189. Győri Vilmos *Petőfi szülőiről* c., a *Koszorú* 1883.

évf.-ában megjelent cikkének elejét Hatvany a 189., folytatását — különválasztva — a 188. lapon, befejezését pedig — némi változtatásokkal — ismét a 189. lapon, lapalji jegyzetben közli. Az ilyen következetlenségek már az öncélúvá vált felszabdalás tünetei.

Az időrend elvével kapcsolatos, bőséges példaanyaggal szemléltetett bíráló megjegyzéseink, úgy hisszük, meggyőznek arról, hogy szigorúan tudományos szempontból csak olyan forráskiadványt tekinthetünk kifogástalannak, amely az egyes szövegeket felaprózás nélkül, teljes egészükben közli. Egy ilyen Petőfi-szövegyűjtemény egyik — különálló — része az okmányanyagot tartalmazhatná (az okmányok keltének időrendjében, ennek nem volna semmi elvi akadály), a másik rész pedig az emlékezés- (és egyéb hasonló jellegű) anyagot, szerzőnként csoportosítva, a szerzők betűrendjében, vagy az egyes emlékek Petőfiivel való megismerkedésének időrendjében (ez az időrend már különösebb nehézségek nélkül keresztülvihető). Így egymás mellé kerülne az egy személytől eredő emlékezések, emlékezés-változatok; ez a hitelesség elbírálása szempontjából igen célszerű megoldás: együtt láthatnók pl. mindazt, amit Jókai különféle cikkeiben, munkáiban elszórva Petőfiről írt (a mellőzött részleteket pontos bibliográfiai utalás helyettesíthetné) s megszűnnék az a zavar, ami Jókai körül az *Igy élt Petőfi* kötetében e vonatkozásban uralkodik. Ez az elrendezés lehetővé tenné a jegyzetek egységes elhelyezését és a jegyzetelés következetes megoldását is. Az elvesztett időrendért részletes tárgymutató kárpótolhatna (amit egyébként az időrendi megoldás sem tesz feleslegessé).

Egy ilyen elrendezés természetesen megfosztaná a kiadványt olvasmány-jellegétől: nem lenne egyéb, mint megbízható, könnyen kezelhető tudományos segédkönyv, mely a kutatókon kívül szélesebb érdeklődésre nem tarthatna számot. Hatvany Lajosnak nem volt, nem is lehetett szándéka ilyen kiadványt szerkeszteni, s ezt — úgy érezzük — nem is kérhetjük tőle számon. Mindezt azonban kötelességünk volt elmondani, hogy az egyes ismertetésekben elismeréssel emlegetett szerkezeti megoldás kérdésében tisztán lássunk, s hogy kutatóinkat az időrendi besorolás fogatkozásaira figyelmeztessük. Úgy gondoljuk, nemcsak az *Igy élt Petőfi* gyakori használóinak nyújtunk ezzel segítséget, hanem más, hasonló jellegű kiadványok szerkesztőinek is.

Népszerű válogatásokban természetesen nem kifogásolható az anyag kronológiai elrendezése; ezekben az apparátus leegyszerűsödik: a jegyzetek jellege megváltozik, a könyvészeti adatok jelentős része elmarad, a névmutató feleslegessé válik stb.; — az

időrendi besorolást azonban ekkor is nagy gonddal, körültekintéssel, a kutatási eredmények figyelembevételével kell végrehajtani.

Másik — rövidebb — megjegyzésünk a jegyzetekre vonatkozik, melyeknek a kiadványtípus szempontjából az a különlegességük, hogy (mint már feljebb más vonatkozásban említettük) a szövegek egy-egy nagyobb csoportjának tanulságait összegezik, a különféle vallomások, emlékezések ellentmondásainak magyarázatát keresik. Ezek a szöveganyagból kiinduló, bár néha el-elkalandozó jegyzetek hasznosak, érdekesek; nagyon hiányzik azonban mellőlük a szöveg-hagyományra vonatkozó módszeres, adatszűrű jegyzetapparátus, a tudományos forráskiadványok elmaradhatatlan tartozéka. Ebben kell a szerkesztőnek közölnie az egyes szövegek szerzőjére, keletkezési körülményeire, filológiai és tárgyi hitelességére, esetleges kéziratára stb. vonatkozó adatokat és tudnivalókat, valamint a szövegkommentárt. Az *Igy élt Petőfi* szerkezeti megoldása, a szövegek jelentős részének felaprózása miatt, megnehezítette az ilyen, egyes szövegekkel, emlékezésekkel kapcsolatos jegyzetek elhelyezését: ez az oka annak, hogy a szerkesztő filológiai jellegű mondanivalói részben el-sikkadtak, részben — hiányosan és következetlenül — lapalji jegyzetbe szorultak. Ezt a fogyatkozást, mellyel a kiadványt használó kutató lépten-nyomon találkozik, nem lehet megemlítetlenül hagynunk, mert megnehezíti a munkát: gyakran válik szükségessé az adatoknak az eredeti, ill. egyéb forrásokból való kiegészítése. E hiányosságokat kimutatni, példákkal szemléltetni azonban már a készülő részletes bírálat feladata lesz, mely egyúttal a lapalji jegyzet-

anyag kétségtelen értékeire is rámutat majd. E helyen — a kiadványtípus kérdéskörében maradvá — csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy egy összesített forrásjegyzék az anyag jelenlegi elrendezése mellett is módot nyújtott volna a filológiai jegyzetapparátus elhelyezésére és következetes, módszeres kidolgozására — a legcélszerűbb megoldást azonban megint csak a szövegek feldarabolás nélküli, az időrendet figyelmen kívül hagyó, feljebb javasolt elrendezése tenné lehetővé.

Hatvany Lajos immár 50 esztendeje meg-megújuló, szinte áhítatos tisztelettel fordul irodalmunk e ritka tüneménye, Petőfi Sándor alakja és életműve felé. Az *Igy élt Petőfi* kötetében ennek a kitarító gyűjtő- és kutatómunkának minden számottevő eredményét közzé kívánta tenni. Ez a 2500 lapra terjedő, roppant forrás- és ismeretanyag, a sok finom megfigyelés, kisebb-nagyobb jelentőségű ötlet, gondolatébresztő állásfoglalás szétfeszítette volna bármilyen kiadványtípus kereteit — és elhomályosította a kiadvány alapvető szöveggyűjtemény-jellegét is. Hatvany művének egységét nem annyira műfaji, szerkesztési sajátosságai biztosítják, hanem az a rajta végigvonuló, lábjegyzetekben, „summálások”-ban, utószókbán kifejezésre jutó éber kritikai szellem, és semmiféle „tekintélyt” el nem ismerő antikonzervatív szemlélet, amelyet Pándi Pál feljebb idézett ismertetésében különös nyomatékkal emelt ki. Nem becsülhetjük le azonban az *Igy élt Petőfi*-ből, mint a tudományos szöveggyűjtemény egy új kísérletéből levonható tanulságokat sem, melyek egyrészt az ilyenfajta segédkönyvek nagy jelentőségéről győznek meg, másrészt hozzásegítenek ahhoz, hogy a szöveggyűjtemények legcélszerűbb típusait kialakítsuk.

Kiss József

A SZOCIALISTA IRODALOMELMÉLET ÚTTÖRŐJE

Lunacsarszkij: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1959. Gondolat Könyvkiadó. Auróra-sorozat.

A marxista irodalomelmélet, esztétika és kritika megalkotóit és első művelőit emlegetve az utóbbi évtizedekben megfledkezünk, és nem beszéltünk Anatolij Lunacsarszkijről, jóllehet az ő szerepe az épülő szocializmus művészetelméletében és gyakorlati kultúrpolitikájában rendkívül jelentős volt. Személye háttérbe szorulásának és munkássága időleges elhomályosulásának okai részint szubjektív, másfelől objektív természetűek, de ma, bizonyos távlatlaltal rendelkezvén, és a szocialista kultúra fejlődésére vonatkozó tapasztalatokkal gazdagodva úgy látjuk, hogy Lunacsarszkij minden esetleges, és főleg nem koncepciózus jellegű tévedésének ellenére, munkásságának alapvető irányát

és tartalmát tekintve kimagasló és úttörő munkát végzett mindabban, amit ma szocialista kultúrának, szocialista irodalomnak nevezünk.

Több évtizedes múltra visszatekintő elméleti munka olvasása előtt óhatatlanul létrejön az emberben némi kétely, gyanakvás az olvasandó szerző frissességét, újszerűségét illetően. Nos — az Erdődi József válogatásában megjelent — Lunacsarszkij-tanulmányok nemcsak hogy rációlnak az esetleges fenntartásokra, hanem elméleti elevenségükkel, aktualitásukkal szinte megdöbbenetik az olvasót. Némi belletrisztikus fordulattal azt is mondhatnánk, hogy ezek a tanulmányok — élnek.